

Dariusz Telep*

System obrony Polski w okresie międzywojennym

Bezpieczeństwo jest pojęciem uwzględniającym zapewnienie narodom warunków przetrwania i rozwoju. Współcześnie jest określane jako stan, w którym państwa uznają brak występowania groźby ataku militarnego, presji politycznej, nacisku gospodarczego uniemożliwiających ich rozwój (Stańczyk, 1996). Obejmuje ono działania państwa i rządu dla zapewnienia wewnętrznych i zewnętrznych warunków sprzyjających rozwojowi państwa, jego życiowym interesom oraz ochrony przed istniejącymi i potencjalnymi zagrożeniami. Rozpatruje się je wielopłaszczyznowo, głównie w sferach: wojskowo-politycznej, ekonomicznej, społecznej, ekologicznej, kulturowej, naukowej, technicznej.

W ujęciu systemowym (strukturalnym) bezpieczeństwo narodowe oznacza całościowy kształt organizacyjno-funkcjonalnych przedsięwzięć państwa zmierzających do osiągnięcia stanu określonego mianem bezpieczeństwa. Podstawą struktury (systemu) bezpieczeństwa narodowego jest cywilna i wojskowa organizacja ochrony i obrony narodowej. System wojskowy jest częścią systemu obronnego państwa, na który składają się prawne, doktrynalne, szkoleniowe, materialne, ludzkie i terytorialne elementy organizacji wojskowej państwa, umożliwiające tworzenie i funkcjonowanie sił zbrojnych w ścisłym powiązaniu z władzą, społeczeństwem, gospodarką i sojusznikami w obronie narodowej (Pęksa za Księżopolski, 2009).

W prezentowanym artykule dokonano prezentacji reakcji władz polskich w sferze polityczno-militarnej na rozwijającą się sytuację w tej sferze w otoczeniu Polski w okresie międzywojennym. Największym zagrożeniem Polski w omawianym okresie było zagrożenie militarne, stąd główną uwagę poświęcono rozwojowi sił zbrojnych jako najważniejszemu elementowi systemu obronnego państwa.

* Mgr Dariusz Telep, Centralne Archiwum Wojskowe.

Polska wobec zmian sytuacji polityczno-militarnej w Europie

Sytuacja polityczno-militarna w okresie międzywojennym kształtowała się wyjątkowo niekorzystnie dla Polski, stwarzając ciągle zagrożenie jej bezpieczeństwa, którego problemy już od momentu uzyskania niepodległości były główną troską władz państwowych. Już od początku października 1918 r. Rada Regencyjna podejmowała wysiłki w celu przyspieszenia formowania się Wojska Polskiego. Problemem było jednak stworzenie armii opartej na powszechnym obowiązku służby wojskowej ze względu na silny stopień radykalizacji społeczeństwa.

W październiku 1918 r. Rada Regencyjna wydała dekret przewidujący pobór rekruta. Zastępujący Józefa Piłsudskiego na czele Polskiej Organizacji Wojskowej Edward Rydz-Śmigły nakazał wstępować do wojska byłym legionistom, internowanym i zwolnionym z obozów. Starania te nie odniosły jednak większego skutku i do 11 listopada 1918 r. Wojsko Polskie nie liczyło nawet 10 tys. ludzi.

Sytuacja polityczno-militarna w Europie zaczęła się w odniesieniu do Polski mocno komplikować już w latach trzydziestych. Władze III RP podejmowały stosowne działania w odpowiedzi na kolejne wydarzenia, których kilka przykładów przedstawiono w treści artykułu. Na zjeździe Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (NSDAP) w 1932 r. szef partii Adolf Hitler złożył deklarację dotyczącą przywrócenia granic Rzeszy sprzed wybuchu I wojny światowej.

Józef Piłsudski, który od dłuższego czasu przygotowywał Józefa Becka do funkcji ministra spraw zagranicznych podyktował mu następującą hierarchię zagadnień:

1. Naczelną zasadą – ułożenie i utrzymanie w dobrej formie stosunków z sąsiadami.
2. Lojalne przestrzeganie warunków i zobowiązań wynikających z zawartych przez Polskę sojuszów.
3. Stopień zainteresowania Polski krajami Europy i świata zależeć winien od odległości geograficznej.
4. W realizacji zamierzeń na odcinku polityki zagranicznej trzeba umieć przechodzić jak pług po śniegu, zaczynać akcję od strony najtrudniejszej.
5. Nigdy, nikomu i nigdzie nie kłaniać się bez potrzeby.
6. Trzymać się swego za wszelką cenę, sprzeciwiać się decyzji podjętej bez udziału Polski.

Przywódca Włoch Benito Mussolini zgłosił w marcu 1933 r. Projekt zawarcia paktu o porozumieniu i współpracy pomiędzy Włochami, Niemcami, Francją i Wielką Brytanią. Koncepcja ta zakładała ustanowienie swego rodzaju dyktorii czterech mocarstw, które regulowałyby spory między sobą kosztem cudzych interesów. Projekt Mussoliniego, deprecjonujący znaczenie i sens istnienia Ligi Narodów, spotkał się ze zdecydowanie nieprzychylnym przyjęciem we Francji i pakt nie został formalnie zawarty. Bardzo ostro zareagował na koncepcję „paktu czterech” rząd Polski, polecając nowo mianowanemu ambasadorowi w Rzymie Jerzemu Potockiemu demonstracyjne zrzeczenie się stanowiska. Potocki, opuszczając stolicę Włoch, oświadczył, że wobec inicjatywy włoskiej uważa swą misję prowadzenia polityki przyjaźni i zbliżenia za bezprzedmiotową.

W grudniu 1933 r. przy drugim wiceministrze spraw wojskowych powołany został Tymczasowy Komitet Doradczo-Naukowy z zadaniem organizowania współpracy armii ze środowiskami naukowymi. Na czele tego komitetu stanął były rektor Politechniki Warszawskiej, profesor Wojciech Świątosławski.

W przemówieniu wygłoszonym na pierwszym posiedzeniu rządu Felicjana Sława-Skłodkowskiego generał Edward Rydz-Śmigły wskazał na rosnące „zagrożenie Polski z dwóch stron”. Wyraził także pogląd, że Niemcy będą mogły zaatakować Polskę w ciągu najbliższych 2–3 lat. Do sprawy tej powrócił w czasie rozpoczętych 24 maja obrad XIII Zjazdu Związku Legionistów Polskich, mówiąc o pierwszoplanowej sprawie obrony międzynarodowej. W związku z rosnącymi zagrożeniami w polityce zagranicznej generał przywiązywał duże znaczenie do zacieśnienia stosunków z Francją. 30 września 1936 r. generał Rydz-Śmigły wydał rozporządzenie zobowiązujące ministrów do stopniowego przestawienia pracy resortów cywilnych na warunki wojenne. Instytucją, która miała kierować współpracą ministerstw, stał się Sekretariat Komitetu Obrony Rzeczypospolitej. We wrześniu Polskie Biuro Wojskowe Ministerstwa Przemysłu i Handlu przedstawiło Naczelnemu Dowództwu Wojskowemu raporty, wskazujące na duże opóźnienia w przygotowaniach gospodarki do warunków wojennych w porównaniu z przygotowaniem podjętymi przez Niemcy i ZSRR.

Wynikiem tych opinii było uruchomienie 20 marca 1937 r. huty i fabryki broni w Stalowej Woli, największej inwestycji budowanego w widłach Wisły i Sanu Centralnego Okręgu Przemysłowego (COP), mającego przede wszystkim wzmocnić polski przemysł zbrojeniowy. W ramach COP planowano zbudować fabrykę samolotów w Mielcu, zakłady produkujące kauczuk syntetyczny w Dębicy, fabrykę amunicji w Kraśniku, fabrykę samochodów w Starachowicach. W energię zaopatrywać miała COP wznoszona w Rożnowie elektrownia wodna. Rząd przywiązywał do COP bardzo duże znaczenie, nadając rozpoczynającym się budowom głośną oprawę propagandową. Planowano, że wybudowany w centrum kraju ośrodek przemysłowy nie tylko wzmocni polski potencjał obronny, ale także przyczyni się do częściowego przynajmniej zmniejszenia bezrobocia i przeludnienia wsi, zakładano powstanie wokół zakładów przemysłowych średniej wielkości ośrodków miejskich.

Podjęto działania planistyczne jako element przygotowań do wojny z Niemcami. 26 stycznia 1938 r. generał Tadeusz Kutrzeba, komendant Wyższej Szkoły Wojennej, przekazał marszałkowi E. Rydzowi-Śmigłemu studium planu strategicznego Polski przeciw Niemcom. „Potencjał wojenny samej Polski w porównaniu do Niemiec jest tak nikły – stwierdzali autorzy opracowania – że trzeba uznać Polskę jako niezdolną do samodzielnej wojny z Niemcami, oczywiście w tym znaczeniu, że Polska odosobniona nie może liczyć na możliwość rozstrzygającego zwycięstwa, co nie znaczy, abyśmy byli niezdolni do narzuconej nam wojny w obronie niepodległości”. Plan określił niemiecką przewagę militarną nad Polską jako trzykrotną, przemysłową jako olbrzymią, niedającą się określić cyframi, wspominał także o przewadze rolniczej. Wreszcie czynnik moralny, trudno uchwytny, zdaje się obecnie przemawiać również

na korzyść Niemiec – konkludowali autorzy we wnioskach poświęconych potencjałom obu krajów.

W grudniu 1938 r. minister Józef Beck wypowiedział się o konferencji w Monachium i wkroczeniu polskich oddziałów na Zaolzie w następujący sposób:

„...stanęliśmy wobec dwu wydarzeń; 1) rozszerzenia terytorium niemieckiego tuż obok naszej granicy i obok szczególnie dla nas cennego Śląska Zaolziańskiego, 2) wobec faktów dzielenia terytoriów w Europie przez nieoparty na żadnym prawie ani porządku międzynarodowym zjazd przedstawicieli czterech mocarstw, nieliczący się zupełnie z głosem i interesami innych. Metoda postępowania obalała nie tylko zasady Paktu Ligi Narodów, który powinien był dwa mocarstwa biorące udział w Monachium obowiązywać, ale lekceważyła również najbardziej elementarne zasady szacunku dla suwerenności państw i nienaruszalności ich terytoriów. W obliczu tego wydarzenia przekonany byłem najgłębiej, że musimy, i to bezzwłocznie, zareagować na obydwie zjawiska. Na konferencji na Zamku (30 września 1938 r.) oświadczyłem, że generał Bortnowski w tych okolicznościach musi maszerować na Zaolzie i przeciw Monachium. Decyzja ta została przez najwyższe czynniki państwa zaaprobowana. 30 września, wykorzystując wszystkie środki łączności (telefon, radio i kuriera samolotem), doprowadziłem o godzinie 23.45 do wręczenia ultimatywnej noty polskiej Pradze, w której z terminem 12-godzinnym, powołując się na poprzednią korespondencję dyplomatyczną oraz nowe wydarzenia (Monachium), żądałem odstąpienia Polsce terytoriów zamieszkałych niewątpliwie przez większość polską w rejonie Śląska Cieszyńskiego oraz przeprowadzenia kilku drobnych korektur granicznych na innych odcinkach, korektur, które uważaliśmy za słuszne i usprawiedliwione. O godzinie 12.50 otrzymałem od posła Papee wiadomość telefoniczną, że ultimatum zostało przyjęte i że został wyznaczony generał czechosłowacki, który wspólnie z gen. Bortnowskim ma omówić sposób okupacji żądanego przez nas terytorium. Na podstawie studiów przeprowadzonych wspólnie ze Sztabem Głównym określiliśmy to terytorium nie wedle danych historycznych, lecz ściśle wedle naszych wiadomości o realnym zasięgu narodowościowym polskim, jeśli chodzi o teren Śląska. Na granicy Słowacji poczyniliśmy minimalne korektury w Tatrach, (Jaworzyna, Głodówka), w Pieninach i na dwu drobnych odcinkach kolejowych pod Muszyną i na granicy Małopolski Wschodniej. Wbrew żądaniom polskiej opinii publicznej i licznych przedstawicieli w parlamencie zrezygnowałem z góry z poważnych rewindykacji w stosunku do Słowaków, przede wszystkim jeśli chodzi o Spisz i Orawę. Pretensje dałyby się bronić i historią, i usposobieniem ludności, ale miałem na myśli przyszłość stosunków polsko-słowackich i nie chciałem przeciwko temu budzącemu się narodowi wykorzystywać siły dla doraźnych korzyści. Byłem zresztą z tego powodu i w parlamencie ostro krytykowany” (*Kronika XX wieku*, 1991).

Na dzień 1 czerwca 1939 r. liczba będących w służbie oficerów i żołnierzy Wojska Polskiego wynosiła 439 718. Państwo dysponowało następującymi rezerwami mobilizacyjnymi: żołnierze szeregowi służby czynnej 302 300, szeregowi rezerwy do lat 40 ok. 2400 tys., szeregowi pospolitego ruszenia od 40 do 50 lat ok. 380 tys., szeregowi zdolni do służby w pospolitym ruszeniu ok. 195 tys. osób. Łącznie Woj-

sko Polskie było w stanie zmobilizować ok. 3500 tys. wyszkolonych żołnierzy (Dobrzycki, 2003; Davies, 2000).

Siły Zbrojne Polski w okresie międzywojennym

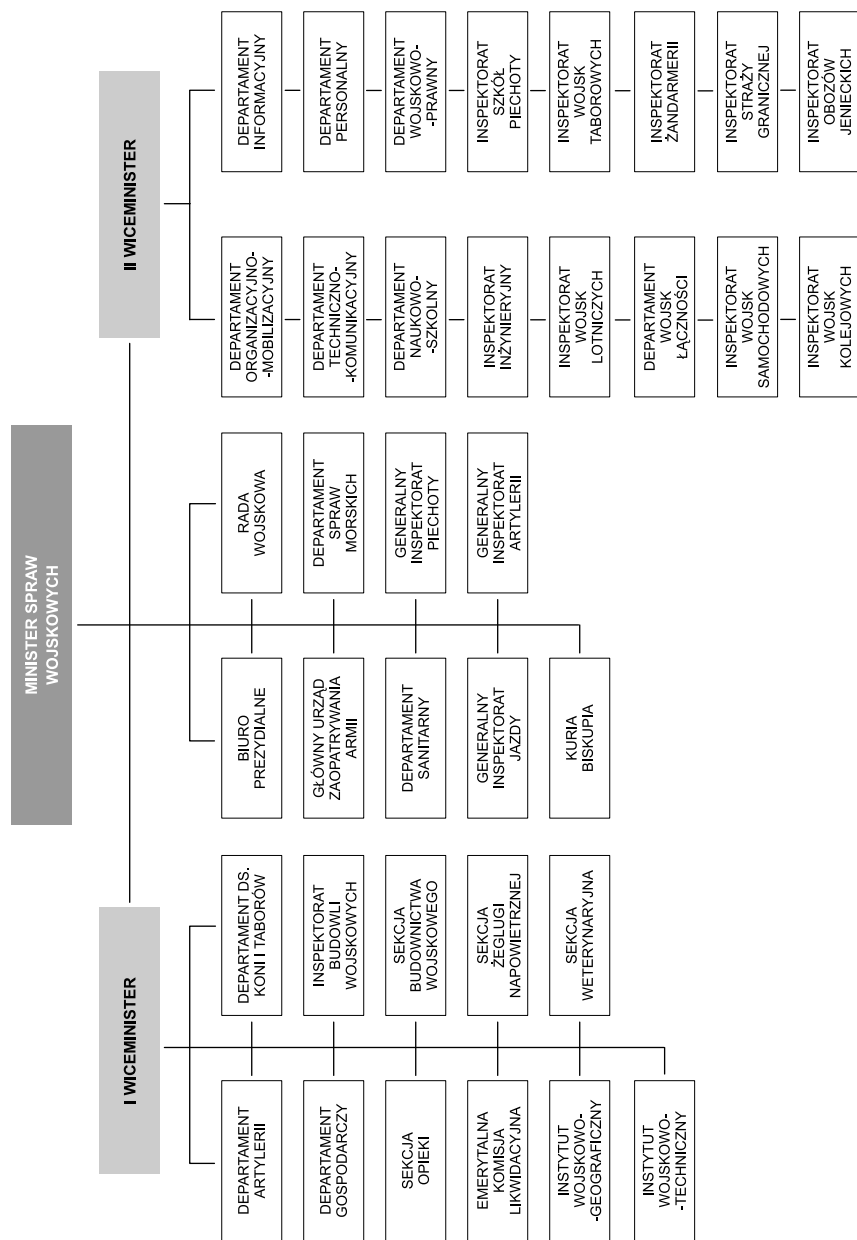
Przedsięwzięcia organizacyjne związane z utworzeniem odrodzonego Wojska Polskiego rozpoczęły się jeszcze przed uzyskaniem niepodległości. Rada Regencyjna powołała 25 października 1918 r. Sztab Generalny Wojska Polskiego, a dzień później Ministerstwo Spraw Wojskowych. 11 listopada 1918 r. Naczelnny Wódz Józef Piłsudski objął zwierzchnią władzę nad siłami zbrojnymi.

Wojsko Polskie tworzono w tym okresie w oparciu o zaciąg ochotniczy obejmujący Polską Organizację Wojskową (POW) oraz żołnierzy różnorodnych, zdemobilizowanych formacji wojskowych. 15 stycznia 1919 r. dekretem o częściowym poborze rekruta rozpoczęło się tworzenie 36 pułków piechoty i 14 pułków kawalerii.

Sejm RP 7 marca 1919 r. uchwalił Ustawę o poborze roczników 1896–1901. Decyzja ta stworzyła możliwości organizowania związków taktycznych (10 dywizji piechoty, 6 brygad kawalerii i brygady strzelców).

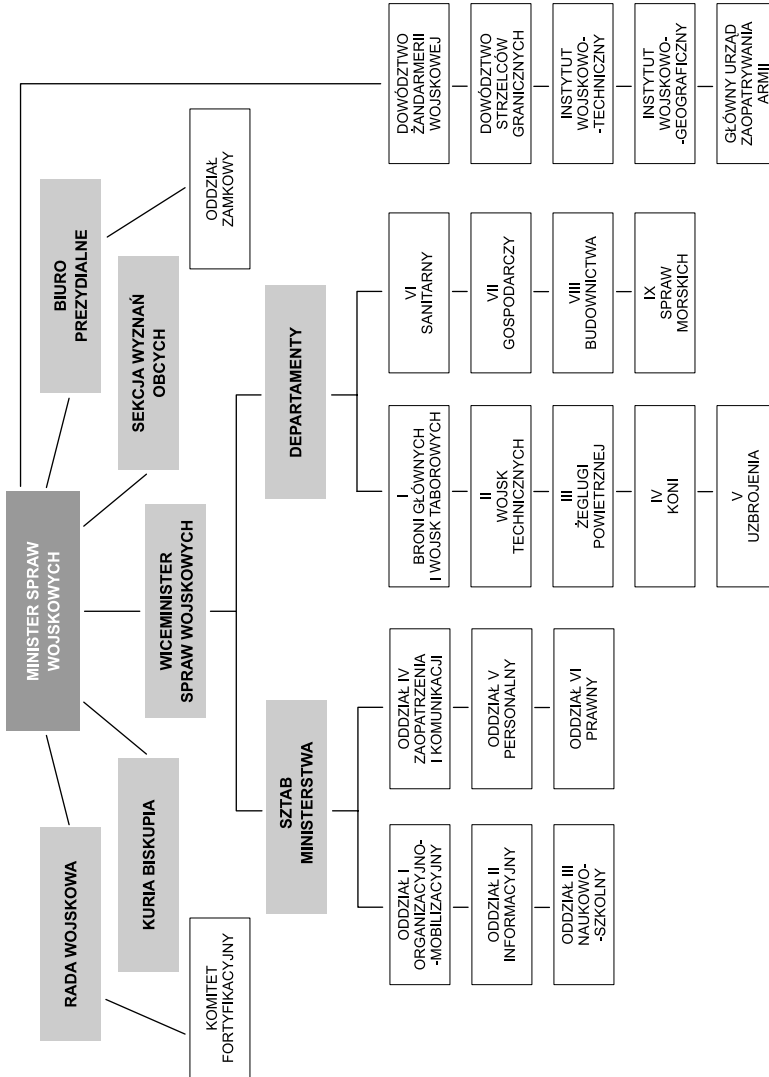
W połowie 1919 r. organizacja Wojska Polskiego weszła w decydującą fazę. Dokonywano scalenia wszystkich sił zbrojnych rozszanych po Europie w jeden organizm. W szczytowym okresie rozwoju, czyli w październiku 1920 r., siły zbrojne liczyły ponad 900 tys. żołnierzy; obejmowały wszystkie rodzaje broni i służb, nie wyłączając nawet lotnictwa i batalionów pancernych (Kozłowski, Wrzosek, 1984; Stawecki, 1990; Wyszczelski, 1988; Woszczyński, 1972).

Ministerstwo Spraw Wojskowych i Sztab Generalny potrafiły w ciągu dwóch lat wyjątkowo sprawnie dokonać utworzenia od podstaw sił zbrojnych, których wartość bojowa została zweryfikowana w zwycięskiej wojnie polsko-rosyjskiej. Strukturę organizacyjną Ministerstwa Spraw Wojskowych Polski w 1919 r. przedstawia rysunek 1.

Rys. 1. Ramowa struktura Ministerstwa Spraw Wojskowych Polski w grudniu 1919 r.

Źródło: Kozłowski, Wizosek, 1984; Stawicki, 1990; Wyszczylski, 1988; Woszczylski, 1972; Materiały CAW: sygn. CAW 1.300.7 – oddz. I Mob. Org. Sztabu MSWojsk., t. 2, 23, 24, 30 (1919), t. 36, 37 (1919–1920).

Rys. 2. Ramowa struktura Ministerstwa Spraw Wojskowych Polski w 1920 r.

Źródło: Kozłowski, Wrzosek, 1984; Stawecki, 1990; Wyszczelski, 1988; Wyszczelski, 1972; Materiały CAW: sygn. CAW I.300.7 – oddz. I Mob. Org. Sztabu MSWojsk., t. 2, 23, 24, 30 (1919), t. 36, 37 (1919–1920).

Po zakończeniu działań wojennych w 1920 r. została ogłoszona demobilizacja. Rozpoczął się okres reorganizacji Wojska Polskiego mającej na celu ukształtowanie modelu siły zbrojnej okresu pokojowego. Całokształtem spraw obronnych kierowało Ministerstwo Spraw Wojskowych oraz Sztab Generalny WP. Strukturę organizacyjną Ministerstwa Spraw Wojskowych w 1920 r. przedstawia rysunek 2. Ukształtowały się dwa rodzaje sił zbrojnych: siły lądowe i marynarka wojenna. Stan osobowy liczył ok. 290 tys. żołnierzy. Były to poważne siły oceniane w połowie lat dwudziestych jako trzecia armia lądowa w Europie po armii ZSRR i Francji. Dalsza rozbudowa była przygotowywana na podstawie wnikliwych studiów operacyjnych.

Dekret Naczelnego Wodza z 7 stycznia 1921 r. powoływał (na wzór francuski) dwustopniową Radę Wojenną (pełną i ścisłą) oraz Ministerstwo Spraw Wojskowych. Rada miała być obowiązkowo informowana o wszystkich przedsięwzięciach dotyczących przygotowań obronnych. Przewodniczący Ścisłej Rady Wojennej – marszałek Józef Piłsudski – piastował najwyższą władzę nad siłami zbrojnymi. Minister spraw wojskowych wprawdzie mógł uczestniczyć w posiedzeniach Rady, lecz nie miał prawa głosu rozstrzygającego (Mat. CAW: sygn. I.303.3; I.303.12, 1921–1924).

Dekret nie precyzował relacji i zależności między Radą Wojenną, Ścisłą Radą Wojenną, jej przewodniczącym, ministrem spraw wojskowych i szefem Sztabu Generalnego. Biuro Ścisłej Rady Wojennej za swą działalność w okresie pokoju nie ponosiło żadnej odpowiedzialności, a w czasie wojny nie miało racji bytu, gdyż sztab Naczelnego Wodza miał być zorganizowany ze Sztabu Generalnego. Ponadto posiedzenia Ścisłej Rady Wojennej były rzadkością z powodu „trudności technicznych”, a szef Sztabu Generalnego nie był zorientowany w problemach poruszanych podczas nielicznych posiedzeń Rady. Utrudniona również była jego współpraca z Biurem Ścisłej Rady Wojennej.

Z tych powodów dekret styczniowy budził wiele zastrzeżeń. Biuro Ścisłej Rady Wojennej uznawano powszechnie za urząd zbędny i szkodliwy, dublował przecież pracę Ministerstwa Spraw Wojskowych i Sztabu Generalnego. Uważano, że funkcjonują co najmniej dwie centralne władze wojskowe, co w organizacji sił zbrojnych nie jest wskazane. Krytykowano nieograniczone uprawnienia przewodniczącego Ścisłej Rady Wojennej bez ustaleń odpowiedzialności za podjęte decyzje.

Pozytywne znaczenie odgrywał fakt, że mimo częstych zmian ministrów spraw wojskowych dekret przez wprowadzenie dwutorowości władz wojskowych stwarzał możliwość zachowania ciągłości przygotowań wojennych ustalanych przez Radę Wojenną i Sztab Generalny (Laskowski, 1936).

Konstytucja z 17 marca 1921 roku kończy okres funkcjonowania tymczasowych instytucji państwowych. W myśl jej zasad w rządzie najwyższe władze wojskowe miał reprezentować minister spraw wojskowych (Stawecki, 1991).

Na początku 1923 r. premier Władysław Sikorski zlecił Ścisłej Radzie Wojennej przygotowanie Ustawy o naczelnych władzach wojskowych (Mat. CAW: sygn. CAW I.303.12, 1921–1924). Józef Piłsudski, który piastował wówczas równocześnie funkcję przewodniczącego Ścisłej Rady Wojennej i szefa Sztabu Generalnego, skry-

tykował strukturę władz wojskowych i uznał, że jest ona funkcjonalna jedynie w wypadku, gdy ta sama osoba jednocześnie pełni funkcję głowy państwa i naczelnego wodza. Pozytywnie ocenił skupienie władzy operacyjnej w jednym ręku, negatywnie – „trzy tory kierowania wojskiem”, reprezentowane przez Naczelnego Wodza, ministra spraw wojskowych oraz szefa Sztabu Generalnego. Nadmienił, że funkcja szefa Sztabu Generalnego pochłania go w tak dużym stopniu, że uniemożliwia ogólniejsze rozważania wojenne. Dlatego w czasie pokoju wojskiem powinien dowodzić minister spraw wojskowych, któremu podlegać ma Sztab Generalny, a w celu przygotowania planów wojennych należy powołać Urząd Generalnego Inspektora Armii.

W marcu 1924 r. minister spraw wojskowych gen. Władysław Sikorski zgłosił projekt Ustawy o władzach wojskowych. W projekcie tym kompetencje prezydenta – najwyższego zwierzchnika sił zbrojnych – określono jako czuwanie nad przygotowaniem obronnym państwa i zapewnienie zdolności bojowej armii. Prezydent nadawał stopnie oficerskie, mianował na stanowiska dowódcze, regulował sprawy personalne na wniosek ministra spraw wojskowych, zwoływał Radę obrony Państwa na wniosek ministra, Generalnego Inspektora lub premiera i kierował jej obradami (Mat. CAW: sygn. CAW I.303.12, 1921–1924).

W skład Rady Obrony Państwa mieli wchodzić: prezes Rady Ministrów, pięciu cywilnych ministrów, tj. spraw zagranicznych, spraw wewnętrznych, skarbu, kolei, przemysłu i handlu, a ponadto minister spraw wojskowych, szef Sztabu Generalnego i Generalny Inspektor Wojsk – jako zespół fachowy. Za zgodą prezydenta w obradach mogli brać udział inni ministrowie oraz eksperci cywilni i wojskowi.

Rada była pomyślana jako Komitet Ministrów zajmujący się przygotowaniem obronnymi państwa na wypadek wojny. Uchwalone przez ten organ sprawy miały być podstawą dyrektyw dla rządu.

Minister spraw wojskowych miał dowodzić wojskami w czasie pokoju, organami pośrednimi byli: Generalny Inspektor Wojsk, inspektorowie armii, inspektorowie broni, inspektor szkół, ministerstwo i Rada Wojenna (była ona organem doradczym ministra).

W skład Rady Wojennej mieli wejść:

- minister jako przewodniczący,
- Generalny Inspektor Wojsk, stały zastępca przewodniczącego, inspektorowie armii, broni, szkół, szef administracji armii oraz dwaj generałowie powoływani na okres jednego roku przez ministra.

W posiedzeniach Rady mogli uczestniczyć prezydent i prezes Rady Ministrów. Sekretariat Rady Wojennej miał prowadzić jeden z zastępców szefa Sztabu Generalnego. Posiedzenia miały być zwoływane nie mniej niż cztery razy w roku. Generalny Inspektor Wojsk miał być odpowiedzialny za ciągłość prac nad przygotowaniem obrony państwa i utrzymanie zdolności bojowej wojsk. Miał też dawać szefowi Sztabu Generalnego dyrektywy do planów operacyjnych, opiniować projekty jego zarządzeń przed przedłożeniem ich ministrowi, stawiać wnioski w sprawie obsadzania stanowisk wyższych dowództw, nadzorować Wyższą Szkołę Wojenną, kierować grami

wojennymi, manewrami oraz działalnością inspektorów armii. Ze swej działalności miał przedkładać Radzie Obrony Państwa sprawozdania.

Po upadku rządu Grabskiego 13 listopada 1925 r. ministrem spraw wojskowych zostaje gen. Lucjan Żeligowski, który rozpoczął prace nad nowym projektem struktury władz wojskowych. Projekt zakładał wzmocnienie pozycji generalnego inspektora, który miał być stałym zastępcą ministra spraw wojskowych, a w czasie pokoju podlegałby mu szef Sztabu Generalnego (Stawecki, 1981).

Interesujące są pytania, jakie postawił prezydent Wojciechowski w lutym 1926 r. (Stawecki 1981):

1. Czy sprawa przygotowania obrony państwa jest sprawą wyłącznie ministra spraw wojskowych, czy też całego rządu?
2. Jeżeli sprawą tą mają zajmować się i inni ministrowie, to jak ustalać zakres ich działania w tej sprawie?
3. Czy jest potrzebny stały zbiorowy organ obradujący wyłącznie nad przygotowaniem obrony państwa i koordynujący prace ministrów w tym zakresie?
4. Jaki do tego organu ma być stosunek Prezydenta Rzeczypospolitej wobec treści art. Konstytucji, że sprawuje on władzę wykonawczą łącznie z odpowiedzialnymi ministrami, i art. 46, że jest on zarazem wyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych państwa?
5. Czy Prezydent Rzeczypospolitej, jako najwyższy zwierzchnik, ma prawo sprawować władzę wykonawczą w stosunku do wojska przez ministra spraw wojskowych (art. 83), a więc czy ma prawo wydawać na wniosek ministra spraw wojskowych rozporządzenia i rozkazy, obowiązujące wojsko i urzędy wojskowe w czasie pokoju?
6. Czy jest potrzebny w czasie pokoju naczelny wódz, a jeśli tak, to kto w tym czasie ma sprawować naczelne dowództwo nad wojskiem (art. 46 Konstytucji)?
7. Jakie urzędy wojskowe ma obsadzić Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów, a jakie na wniosek ministra spraw wojskowych (art. 43 i 45 Konstytucji)?

Dla uzyskania odpowiedzi na powyższe pytania rząd powołał trzyosobową komisję w składzie: Aleksander Skrzyński, Lucjan Żeligowski, Stefan Piechocki. Tekst odpowiedzi przedłożono Radzie Ministrów 9 kwietnia 1926 r.

Komisja uznała, że przygotowania obronne państwa należą do władzy wykonawczej, tj. rządu. W myśl Konstytucji Rada Ministrów ponosi solidarną odpowiedzialność konstytucyjną i parlamentarną za ogólny kierunek działalności rządu. Minister spraw wojskowych nie byłby w stanie kierować tak wieloma dziedzinami życia państwowego, które składają się na przygotowania obronne.

Komisja uznała, że instytucją powołaną do opracowania planów obrony państwa może być tylko organ mający inicjatywę, a nie taki, jakim była Rada Obrony Państwa, utworzona w lipcu 1920 r. Komisja uznała potrzebę odbywania specjalnych posiedzeń Rady Ministrów z odpowiednimi czynnikami wojskowymi pod przewodnictwem Prezydenta Rzeczypospolitej. W sprawach wojskowych prezydent

mógł w „granicach ustaw” wydawać rozporządzenia, zarządzenia i rozkazy, które jako akty rządowe były kontrasygnowane przez premiera i ministra resortowego. Prezydent w myśl art. 46, ust. 1 Konstytucji podczas wojny musiał przekazać część swoich uprawnień naczelnemu dowódcy lub innej osobie. Projekt nie określał, kto z wyższych wojskowych ma objąć naczelne dowództwo. Samo zaś dowództwo, które mieści się w pojęciu najwyższego zwierzchnika sił zbrojnych, sprawował prezydent przez ministra. Wyszczególnienie urzędów wojskowych, które miał obsadzić prezydent, powinna określić przyszła Ustawa o organizacji władz wojskowych. Rada Ministrów jednomyślnie uchwaliła projekt odpowiedzi przygotowany przez komisję.

Po zamachu majowym Generalny Inspektor Sił Zbrojnych – przewidywany na Naczelnego Wodza w czasie wojny – otrzymał znacznie wyższe uprawnienia od ministra spraw wojskowych. Stał się nieformalnym zwierzchnikiem wojsk odpowiedzialnym za ich przygotowanie do wojny i szkolenie w czasie pokoju. Minister spraw wojskowych był jedynie uprawniony do administrowania wojskiem w okresie pokoju. Sztab Generalny w rzeczywistości samodzielnie zajmował się tylko organizacją wojsk i przygotowaniem planów wojennych (Mat. CAW: sygn. CAW I.302.1, 1926; Stawecki, 1990).

Dekretem z 8 sierpnia 1926 r. J. Piłsudski zlikwidował Radę Wojenną, jej Biuro i stanowisko przewodniczącego Rady. Na to miejsce powołał Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych i Generalnego Inspektora.

Pozycja, jaką wyznaczono Generalnemu Inspektorowi Sił Zbrojnych, nie miała odpowiednika w żadnym państwie, była to druga osoba po prezydencie. Kierował on bezpośrednio siłami zbrojnymi w czasie pokoju i wojny, opracowywał plany użycia sił podczas wojny. Miał prawo wydawania rządowi wytycznych w sprawach obronnych, zlecania zadań związanych z obronnością bezpośrednio ministrowi spraw wojskowych. Decydował też o mianowaniu na stopnie od pułkownika wzwyż i określał zasady mianowania na wszystkie stopnie wojskowe. Naczelnym Wódcą miał decydujący głos w sprawach natury wojskowej, polityki wewnętrznej i zagranicznej. W czasie wojny sprawował niepodzielną władzę nad siłami zbrojnymi i miał pełną swobodę działania.

Sztab Główny podlega Generalnemu Inspektorowi i składa się z następujących komórek organizacyjnych:

- Oddziału I (organizacyjno-mobilizacyjnego),
- Oddziału II (wywiadowczego),
- Oddziału III (szkoleniowo-operacyjnego),
- Oddziału IV (kwaterymistrzowskiego),
- Szefostwa Komunikacji Wojskowej,
- Inspektoratu Saperów,
- Sztabu Lotniczego,
- Wojskowego Instytutu Geograficznego,
- Oddziału V, włączonego w 1926 r. do Ministerstwa Spraw Wojskowych jako Biuro Personalne podległe bezpośrednio marszałkowi.

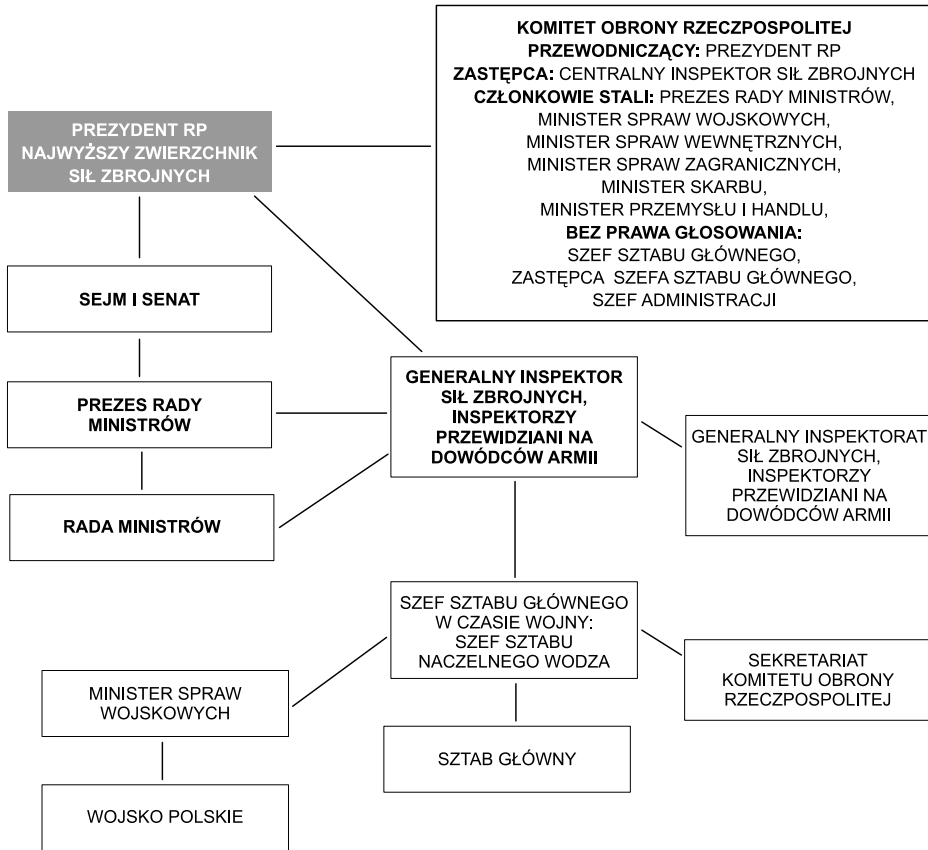
W Sztabie Głównym pozostał wydział do spraw oficerów dyplomowanych (nie odbiegało to od rozwiązań stosowanych w innych krajach).

Na czele Ministerstwa Spraw Wojskowych (MS Wojsk.) stał minister z dwoma zastępcami (wiceministrami). Bezpośrednio ministrowi podlegali: szef Gabinetu Ministra, szef Kierownictwa Marynarki Wojennej, dyrektor Państwowego Urzędu WFiPW, naczelny prokurator wojskowy, szef Korpusu Kontrolerów, szef Biura Personalnego, szef Biura Planowania, biskup polowy, szef Biura Wyznań Niekatolickich.

I wiceministrowi podlegały departamenty: Dowodzenia Ogólnego, Piechoty, Kawalerii, Uzuppełnień, Wojskowy Instytut Naukowo-Oświatowy, oraz dowódcy – lotnictwa, broni pancernej, saperów, łączności taborów, żandarmerii i szef remontu. Do zakresu jego obowiązków należały sprawy pokojowej organizacji wychowania i wyszkolenia, ogólnej dyscypliny i bezpieczeństwa wojsk. Pełnił on funkcję pierwszego zastępcy ministra i zastępował go w razie jego nieobecności. Podległe mu komórki organizacyjne kierowały tokiem życia wojskowego w czasie pokoju, prowadziły studia i doświadczenia, wydawały instrukcje i regulaminy, opracowywały propozycje budżetowe, współpracowały ze Sztabem Generalnym i instytucjami cywilnymi zajmującymi się problematyką obronności kraju.

II wiceminister pełnił funkcję szefa administracji wojskowej (stanowiła ona część administracji państwowej). Podlegały mu: biuro administracji armii, przemysłu wojennego i budżetowe, a do jego obowiązków należało także opracowywanie przepisów w tych sprawach na okres pokoju i wojny.

Poważne konsekwencje wносиło włączenie do Sztabu Głównego Sekretariatu Komitetu Obrony Rzeczypospolitej (SeKOR-u) i nadanie mu szerokich uprawnień dekretem prezydenta z 9 maja 1936 r. (Mat. CAW: sygn. CAW I.303.4, 1930; CAW I.303.4, 1936–1939). Sekretariat uprawniony był do przedstawiania instytucjom i urządnom administracji państwowej postulatów w zakresie obronności i kontroli ich wykonania. Wszyscy ministrowie uzgadniali z nim wszelkie decyzje wiążące się bezpośrednio lub pośrednio z obronnością państwa. Organami współpracy i kontroli w poszczególnych ministerstwach były biura i wydziały wojskowe podległe Sztabowi Generalnemu. Strukturę naczelných władz wojskowych w Polsce w latach 1936–1939 przedstawia rysunek 3.

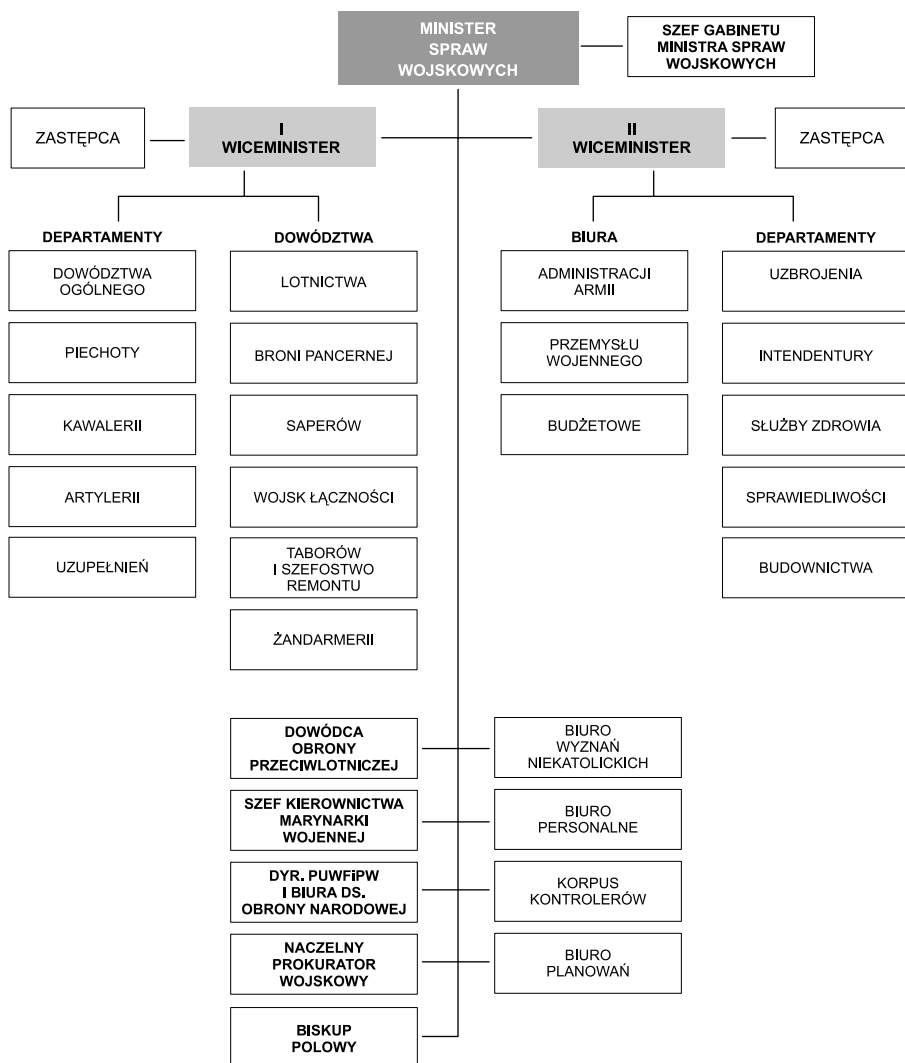

Rys. 3. Struktura naczelnych władz wojskowych w Polsce w latach 1936–1939

Źródło: Kozłowski, Wrzosek, 1984; Stawcki, 1990; Wyszczelski, 1988; Woszczyński, 1972; Materiały CAW: sygn. CAW I.300.7 – oddz. I Mob. Org. Sztabu MSWojsk., t. 2, 23, 24, 30 (1919), t. 36, 37 (1919–1920).

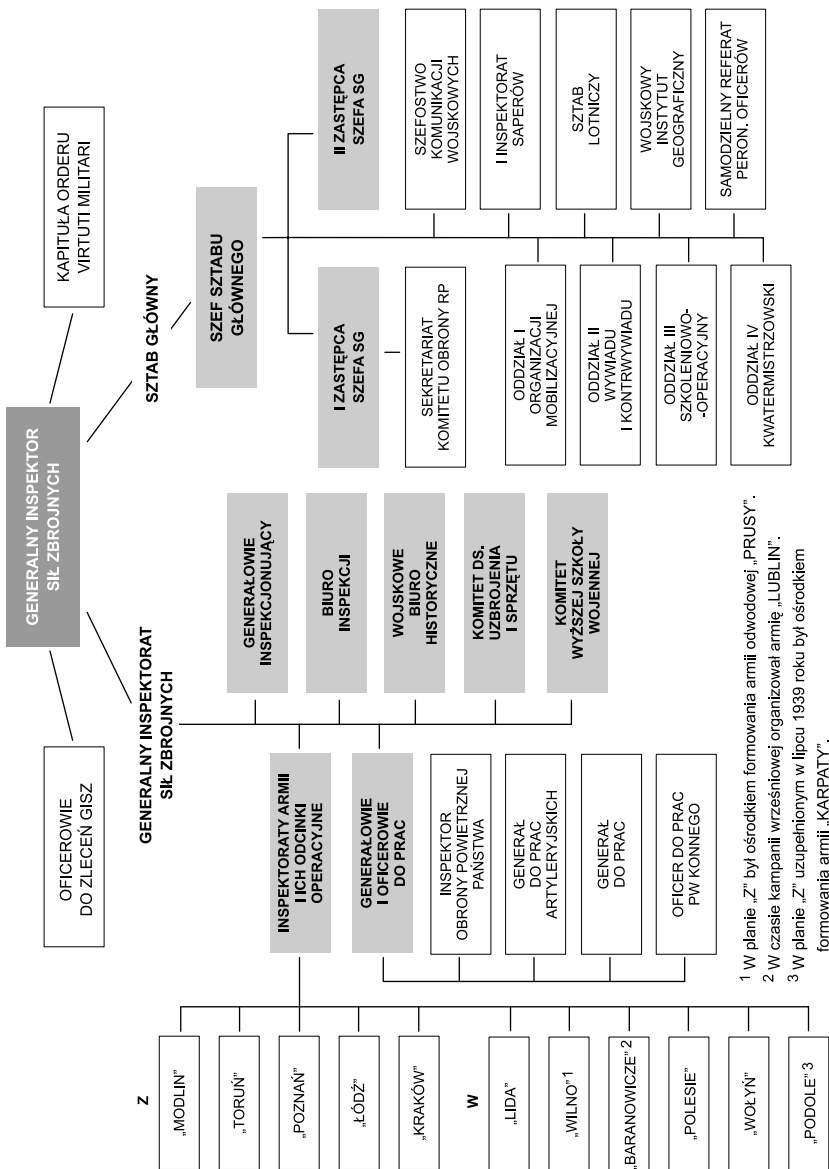
Rozbiór Czechosłowacji przez Trzecią Rzeszę w marcu 1939 r. zapoczątkował bezpośrednie przygotowania wojenne. W Polsce nastąpiło przejście na wojenną organizację sił zbrojnych. Przygotowano m.in. dekret o organizacji władz wojskowych w czasie wojny, który miał być ogłoszony po jej wybuchu. Dekret ten precyzował pojęcie obszaru operacyjnego i ustanawiał, że zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi sprawować będzie Prezydent Rzeczypospolitej przez Naczelnego Wodza i ministra spraw wojskowych. Powoływał też urząd Głównego Komisarza Cywilnego u boku Naczelnego Wodza oraz komisarzy cywilnych przy wyższych dowódcach. Urząd Głównego Komisarza Cywilnego miał objąć jeden z ministrów. Sztab Główny w uszczuplonym składzie miał przekształcić się w Sztab Naczelnego Wodza, GISZ miał ulec rozwiązaniu, a wchodzący w jego skład generałowie mieli objąć stanowiska dowódców poszczególnych armii. Dowódcy okręgów korpusów mieli przejąć funkcje dowódców grup operacyjnych, pozostali byli przewidziani jako podlegli ministrowi spraw wojskowych wyżsi dowódcy sił terytorialnych. Postanowiono też

utworzyć stanowiska dowódców niektórych broni i służb, wprost podległe Naczelnemu Wodzowi. Podobnie uregulowano podległość dowódcy floty i oddziałów obrony wybrzeża (Mat. CAW: sygn. CAW I.303.3, 1939). Strukturę organizacyjną i obsadę personalną Ministerstwa Spraw Wojskowych oraz Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych i Sztabu Generalnego według danych z 1 czerwca 1939 r. przedstawiają rysunki 4 i 5.

Rys. 4. Organizacja Ministerstwa Spraw Wojskowych (według stanu z 1 czerwca 1939 r.)

Źródło: Kozłowski, Wrzosek, 1984; Stawicki, 1990; Wyszczałski, 1988; Woszczyński, 1972; Materiały CAW: sygn. CAW I.300.7 – oddz. I Mob. Org. Sztabu MSWojsk., t. 2, 23, 24, 30 (1919), t. 36, 37 (1919–1920).

Rys. 5. Organizacja Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych i Sztabu Głównego (według stanu z 1 czerwca 1939 r.)

Źródło: Kozłowski, Wizosek, 1984; Stawicki, 1990; Wyszczyński, 1988; Woszczyński, 1972; Materiały CAW: sygn. CAW 1.300.7 – oddz. I Mob. Org. Sztabu MSWojsk., t. 2, 23, 24, 30 (1919), t. 36, 37 (1919–1920).

Analiza doświadczeń okresu międzywojennego w zakresie budowy systemu obronnego pozwala sformułować następujące wnioski:

1. Ówczesne struktury władz wojskowych nie były do końca opracowane, ulegały ciągłym zmianom wraz z poglądami polityków dochodzących do władzy.
2. Najwięcej problemów stwarzała „wielotorowość” tych struktur, niewłaściwy podział kompetencji, powtarzalność komórek spełniających podobne zadania.
3. Najwięcej kontrowersji wprowadzał niewłaściwy podział zadań między ministrem spraw wojskowych, Generalnym Inspektorem i szefem Sztabu Generalnego (Głównego).
4. Ministerstwo Spraw Wojskowych nie spełniało funkcji organu cywilnego umożliwiającego kontrolę rządu i parlamentu nad wojskiem. Była to tylko instytucja zarządzająca armią w czasie pokoju. Wszystkie wyższe funkcje pełnili oficerowie, włącznie ze stanowiskiem ministra, które powierzano zawsze generałom.
5. W propozycjach kolejnych zmian naczelnych władz wojskowych uwarunkowania personalne przeważały nad merytorycznymi.

Summary

Polish defense system in the interwar period

The article presents the state powers of second republic relation to the development of the political and military situation in Europe and undertaken workings in answer on the change of this situation, particularly in the sphere of the building of armed strengths. Structures formation of the organizational organs of the control armed strengths are also presented, in characteristic periods their development and competences and the tasks of the more important elements of these structures.

Keywords: defense system, safety, armed forces, interwar period, political situation

Bibliografia

- Davies N. (2000), *Boże igrzysko: historia Polski*, Kraków.
- Dobrzycki W. (2003), *Historia stosunków międzynarodowych*, Warszawa.
- Kozłowski E., Wrzosek M. (1984), *Historia oręża polskiego 1795–1939*, Warszawa.
- Księżopolski K.M. (red.) (2009), *Problemy bezpieczeństwa wewnętrznego i bezpieczeństwa międzynarodowego*, Warszawa.
- Laskowski O. (red.) (1936), *Encyklopedia wojskowa*, t. V, Warszawa.

- Stańczyk J. (1996), *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa*, Warszawa.
- Stawecki P. (1981), *Polityka wojskowa Polski 1921–1926*, Warszawa.
- Stawecki P. (1990), *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939*, Warszawa.
- Stawecki P. (1991), *Konstytucje polskie a siły zbrojne 1791–1935*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, nr 1.
- Woszczyński B. (1972), *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921. Zarys organizacji i działalności*, Warszawa.
- Wyszczelski L. (1988), *Polska myśl wojskowa 1914–1939*, Warszawa.
- Zieliński H. (1983), *Historia Polski 1914–1939*, Wrocław.
- Kronika XX wieku* (1991), Warszawa.
- Materiały CAW: sygn. CAW I.300.7 – oddz. I Mob. Org. Sztabu MSWojsk., t. 2, 23, 24, 30 (1919), t. 36, 37 (1919–1920).
- Materiały CAW: sygn. CAW I.303.12 Biuro Ścisłej Rady Wojennej, t. 9 (1921–1924).
- Materiały CAW: sygn. CAW I.302.1 – G 152, t. 1 (1926).
- Materiały CAW: sygn. CAW I.303.4 – SeKOR, t. 221 (1930), CAW I.303.4 – SeKOR, t. 19, 20 (1936–1939).
- Materiały CAW: sygn. CAW I.303.3 – Oddz. I Sztabu Głównego, t. 642 (1939).